

תוכן העניינים

	מבוא	9
27	אמנות הפיוט	
	פירוש	44
90	ביבליוגרפיה	
	מפתח	95

מבוא

התקיימו דבריו של המשורר הורטיוס: 'לא כולי אמות, חלק גדול ממני יימלט מן המוות. שירתו לא פסקה לדבר אל לב קוראים דור אחרי דור, להקסים ולעורר התפעלות. טעמים ספרותיים משתנים, מי שהיה נערץ לפנים לא מן ההכרח שיזכה להערכתו של דור אחר. סופוקלס נהנה מהצלחה מופלאה אצל הקהל האתונאי במאה החמישית לפסה"נ ואוריפידיס הרבה פחות, והנה לאחר מותם של השניים הייתה עדנה לאוריפידיס ושנים רבות היה הוא המחזאי היווני הנערץ ביותר, ובימינו שוב התהפך הגלגל, או לפחות הגיעו שני הטריגיקנים למידת השתוות. נדמה היה שלא ידעך כוכבו של קיקרו לעולם, והנה פקעה סבלנותו מלשמוע דברי נאום נמלצים וקץ הדור בפסקאות ארוכות ומעוגלות, דור הנוהג להתבטא בלשון תכליתית מעט, קצרה וקצרת רוח. להורטיוס לא הייתה עדנה כי מעולם לא נאלמה שירתו. אלפיים שנה לאחר מותו אכן נמלט חלק גדול ממנו מן המוות, לא מעט בזכות אישיותו העולה משירתו ברעננות ובבהירות ומדברת אלינו ישירות, או מוטב לומר משוחחת אתנו בכנות ללא כחל ושרק על מעשיו, על מחשבותיו ועל רגשותיו; והרבה בזכות מצוינותו הפיוטית ורבגוניות יצירתו. אנו מכירים את הורטיוס היטב, טוב יותר מיוצרים אחרים מן הזמן העתיק, והוא מוצא חן בעינינו – הוא חכם, שנון, רגיש, בעל חוש הומור, מנסח דבריו כה יפה, כה קולע ומתוחכם, מעורר הערצה ומזמין אותנו לעיון מחדש בשיריו, לקריאה שהיא מעין שיחה חדשה ומתחדשת בין יוצר שאמר את דברו מזמן וקורא משתאה ונפעם.

הורטיוס איחל לעצמו שלא ילמדו את יצירתו בבתי ספר ושיהיה משורר של מעטים ומבינים. שנים רבות לא התמלאו המשאלות האלה, אבל היום הן קרובות להתממשות. מתמעטים והולכים בתי הספר המלמדים רומית והולך וקטן מספר היכולים לקרוא את שיריו במקור. אותו חלק של הורטיוס שיימלט מן המוות יהיה תלוי בעתיד יותר ויותר במתרגמים, והמתרגמים הם אותם המעטים היכולים להתבסס מיצירתו במקור, חוקרים ואנשי ספר, אך בעיקר משוררים, שאין כמוהם להעריך ולחוות את שירתו, שהעיון בה הוא בלתי נדלה והשהייה במחיצתה הפרס של עצמה.

הורטיוס האיש

על הורטיוס האיש ידוע לנו בעיקר משיריו ומתמצית הביוגרפיה שכתב ההיסטוריון הרומי סְטוֹוִיּוּס, או מוטב לומר מהשרידים הבודדים שהשתמרו ממנה בספרו 'על אנשי שם' (*De viris illustribus*), בחלק המוקדש למשוררים. מהדברים הקצוצרים האלה ששרדו, וגם ממידע אחר שאפשר להצליבו, לאמתו ולהשלימו עם מה שאפשר לדלות משיריו של הורטיוס, אפשר לבנות תולדות חיים של המשורר קווינטוס הורטיוס פּלָקוּס, שנולד בֶּנוֹסִיָה (עיר בדרום איטליה, קרובה לעקב המגף) ב־6 בדצמבר 65 לפסה"נ, מת ב־27 בנובמבר 8 לפסה"נ ברומא ונקבר ליד פטרונו וידידו מִיקָנָס.

בשיריו הורטיוס אינו מזכיר את אמו וגם לא בני משפחה אחרים, אך אנו שומעים הרבה על אביו. הורטיוס מספר שאביו היה עבד משוחרר, בעל חלקת אדמה קטנה שמצא פרנסתו בתור מתווך במכירות פומביות (*coactor argentarius*). המתווך הוא בא כוחו של המוכר במכירה פומבית והממונה על הצד העסקי של המכירה. הוא גובה את הכסף מן הקונה, מעבירו למוכר ומקבל ממנו שכר טרחה. כיצד היה אביו של הורטיוס לעבד ומתי שוחרר? בשנת 91 לפסה"נ התמרדו בעלי הברית האיטלקים ברומא, וְנוֹסִיָה נכבשה ב־88 לפסה"נ, שנה לפני סיום המלחמה, ו־3,000 מתושביה נמכרו לעבדים ואביו של הורטיוס כנראה ביניהם. בסופו של דבר זכו התושבים לאזרחות רומית ואביו של הורטיוס שוחרר והיה גם הוא לאזרח רומי בעל מלוא הזכויות.

הורטיוס מתאר את אביו כאיש עני שעל אף עוניו לא רצה לשלוח את בנו לבית הספר של אחד פְלוּוּיּוּס, בית הספר המקומי בֶּנוֹסִיָה, שלמדו בו נערים גבתי קומה בניהם של קְנִטוֹרִיּוֹנִים גאים (שיחות, א, 6, 71-75). האב סבר שבית הספר המקומי רמתו נמוכה ולקח את בנו לרומא כדי להעניק לו שם את ההשכלה הטובה ביותר שאפשר היה להשיג באותם הימים, השכלה שנתנו לבניהם אנשי המעמדות הגבוהים, הפרשים והסנטורים (שם, 76-77). המעשה לא היה רגיל בכלל ובפרט לא היה זה חזון נפרץ שכן של עבד משוחרר לומד יחד עם בני העילית החברתית.

אביו של הורטיוס פיקח על לימודי בנו, ובטיוליו ברומא שוחח עמו שיחות מחכימות ומחנכות. בבגרותו עדיין זכר הורטיוס את מורהו אורביליוס 'המצליף', שהכתוב לו בקטנותו את שירת הומרוס בתרגומו של ליוויוס אַנְדְרוֹנִיקוּס (מכתבים, ב, 1, 69-71), וזכר את הקריאה באיליאס' של הומרוס בנעוריו. החינוך הגבוה של הורטיוס היה באתונה, כמקובל באותם הימים בחוגים של בני העילית. באתונה חיפש הורטיוס את האמת בחורשת אַקְדֵמוֹס (מכתבים, ב, 2, 45), כלומר למד פילוסופיה, אבל קרא גם ספרות יוונית יפה, כפי שניכר היטב מיצירותיו, בחברת צעירים רומים אחרים, ביניהם בנו של הנואם קיקרו, והחל לכתוב שירה ביוונית, שפה שנח לאחר מכן ועבר לכתובה ברומית (שיחות, א, 10, 31-35).

לימודיו של הורטיוס הסתיימו במלחמת האזרחים. לאחר רצח קיסר במרס 44 לפסה"נ בא לאתונה ברוטוס רוצחו ואחריו בא גם קסיוס. ברוטוס התקבל באתונה באהדה ובלבביות (פלוטרכוס, חיי ברוטוס, 24). הוא גייס צעירים רומים רבים והורטיוס ביניהם למלחמתו באנטוניוס ובתומכיו. עם צבא הרפובליקה הגיע הורטיוס למוקדון ולאסיה הקטנה. בשנת 43 לפסה"נ העלה אותו ברוטוס לדרגת טריבון צבאי (tribunus militum), הישג גדול לאיש צעיר בן 22 ובנו של עבד משוחרר. זה היה תפקיד שמילאו צעירים ממשפחות מכובדות, קרש קפיצה לקריירה מדינית. בקרב פיליפי פיקדו הטריבוני (שישה בכל לגיון) על אחד הלגיונות והורטיוס היה אחד מהם (שיחות, א, 6, 48). הקרב השני בפיליפי, באמצע נובמבר 42 לפסה"נ, הסתיים במפלת צבאו של ברוטוס ובניצחון צבאות אנטוניוס ואוקטויאנוס. ברוטוס התאבד. הורטיוס נמלט – איננו יודעים כיצד. הורטיוס אינו מסתיר שלחם במחנה המובס ונס משדה הקרב. אם היו לו תקוות לקריירה מדינית הן נכזבו.

בשובו לרומא, אף כי איבד את אחוזת אביו ואת ביתו, שהופקעו לטובת חייליו של אוקטויאנוס המנצח, הספיקו אמצעיו הכספיים של הורטיוס לקנות לעצמו משרה של פקיד אוצר (scriba quaestorius), פקיד רשמי קבוע המקבל שכר כל ימי חייו וגם שכר טרחה עבור עבודות נדרשות. האוצר כלל גם ארכיון ומתפקידים של פקידי האוצר היה לרשום זיכרון דברים של החלטות הסנט ולעשות העתקים מאושרים לדורשים. היו בתפקיד הזה הזדמנויות רווח רבות, אך גם פנאי אם בעל התפקיד רצה בכך. בהייררכייה של עובדי המדינה פקיד אוצר נעלה ממתווך במכירות פומביות; הורטיוס פקיד האוצר עלה אפוא על אביו במעמד הכלכלי-החברתי שרכש לעצמו בכספי אביו. הורטיוס מספר לא אחת כיצד הושפל וכיצד לגלגו באכזריות על מוצאו, בן של עבד משוחרר, אך הוא מגזים מאוד בתיאור מעמדו השפל של אביו ועוניו. אביו של הורטיוס לא היה עבד בן עבד, אלא עבד שנשבה במלחמה ושוחרר, וגם אם אחוזתו הייתה קטנה, עני לא היה אלא איש עסקים יותר מבעל אדמות. עיקר עושרו, והוא לא היה מבוסל, בא לו מעסקי כספים. הוא היה יכול להרשות לעצמו לקחת את בנו לרומא, עיר יקרה מאוד, להלבישו כדרך בני עילית, להוליכו לבית הספר בליווי עבדים, כפי שהיה מקובל ברומא באותם הימים, וגם לשלוח אותו לאתונה ולממן את שהותו שם. למזלנו אנחנו יודעים מה יקר היה הדבר ממקרהו של קיקרו, ששלח את בנו לאתונה בזמן ששהה שם הורטיוס, והוא מפרט במכתב לידידו אטיקוס (12, 32) את הסכום הגדול שהקציב לבנו לשם כך (כספים שבאו מהכנסות מנכסיו העירוניים). לאחר שובו של הורטיוס לרומא אין אנו שומעים עוד על אביו, שנפטר ככל הנראה בשעה שהורטיוס היה ביוון. האדמות בונוסיה אמנם הוחרמו, אך כאמור היו להורטיוס אמצעים כספיים כדי קניית המשרה של פקיד אוצר, שהחזיק בה עד סוף ימיו. לו רצה יכול היה הורטיוס להימנות עם מעמד הפרשים, כי היה לאל ידו לעמוד בקריטריון הרכוש הנחוץ לשם כך, רכוש

שירש מאביו ולא היה קטן כלל וכלל. תיאור העוני אינו תואם לאשורו את מצבם הכלכלי של האב ושל הבן, וצריך לראות בו אפוא הגומה מגמתית. הדגשת הניגוד של מוצאו הנחות והדל באה להעצים את הישגיו, את הצלחותיו ובעיקר את התקבלותו לחוג העילית הסגור של החברה הרומית.

אולם לא מעמדו הכלכלי-החברתי העלה את הורטיוס אל מרומי החברה הרומית של ימיו אלא כישרונו. לכתוב שירים ברומא פירושו היה להשמיעם לקהל שומעים מוזמן ומעוניין של יוצרים וידידים. בדרך זו התוודע הורטיוס אל משוררים ואנשי רוח של ימיו והתיידד עמם, ובהם המשוררים רגיליוס ווריוס, שעוררו את עניינו של מיקנס, יועצו הנאמן ומקורבו של הקיסר אַוגוסטוס וגם בא כוחו ועושה דברו בענייני מדינה חשובים. מיקנס היה עשיר כקורח, נהנתן ונדיב וגם סופר מכובד למדי (כתביו אבדו) שהקיף עצמו במשוררים ובאנשי רוח. הוא הזמין את הורטיוס לביתו בשעת בוקר, שעת המפגש הרשמי עם קליינטים. השיחה הייתה קצרה ורשמית, הורטיוס היה נבוך ועצור, ולמפגש לא היה המשך מידי. רק כעבור תשעה חודשים הזמינו אליו מיקנס שוב וצירפו לחוג ידידיו (בשנת 38 לפסה"נ בקירוב). הורטיוס ראה בכך כבוד גדול ותיאר ביצירותיו בגאווה את יחסי הקרבה שביניהם ואת נשיאת החן בעיני איש רם מעלה כל כך למרות מוצאו הנחות (שיחות, א, 6, 55-62). פעמים אחדות הורטיוס מדגיש שנבחר על ידי מיקנס לאחר שיקול ובחינה בתור ידיד ולא מלחך פנכה וכי החוג של ידידי מיקנס קטן וסגור ולא כל בר בי רב יכול לחדור לתוכו. לא די בהמלצה מראש מאת ידידים, החלטתו של מיקנס התקבלה הודות לסגולותיו של הורטיוס שנבחנו ונשאו חן. מיקנס היה למעשה לפטרוננו ובתמורה הקדיש לו הורטיוס את שיריו ובדרך זו זיכה אותו בתהילה ובפרסום. שמו של מיקנס הפך משם פרטי לשם עצם כללי שפירושו תומך ביוצרים ואמנים (מֶצְנָט). יצירתו של מיקנס אבדה, אך לא אבד שמו – בזכות הורטיוס.

מיקנס היה עשיר מאוד וגם נדיב. הוא נתן להורטיוס במתנה חווה, החווה הסבינית הנודעת. הורטיוס פקיד האוצר לא היה זקוק לתמיכה כלכלית שוטפת ולמתת חסד כדי להתקיים, אבל החווה הסבינית הביאה לו רווחה ואת מה שאין בקיום בסיסי אפילו הוא מובטח – מותרות ושלוות נפש נטולת דאגה להיפנות ליצירה. לחווה הסבינית יכול היה הורטיוס להימלט משקצה נפשו בהמולת רומא ובחובות הרבות שגררה שהותו בעיר הגדולה. מן החווה יכול היה להימלט לרומא בשעה ששלוות הכפר הברוכה החלה להעיק עליו והגעועים לעיר ולידידיו גברו. הורטיוס אינו פוסק מלהלל את החווה הסבינית ואת מזלו הטוב שהוא בעליה, את פשטות החיים בכפר והשלווה, אך הוא גם מתאר את שגרת טיוליו בדרך הקדושה ברומא, את המוני העוברים ושבים, הברכות לשלום של ידידים, מכרים ומעריצים, שיחות הסתם המהנות, המשתאות וגם החובות המהנות פחות. בית בעיר ובית בכפר – תנאים אידיאליים ליוצר, גם יוצר המעיד על עצמו שהוא כותב מעט.

הורטיוס אינו מסתיר את גאוותו על שנשא חן בעיני מיקנס והתמזל מזלו להימנות עם חוג ידידי הקרובים. הוא מתאר את מהות הידידות הזאת ואת השפעתה על מעמדו החברתי ועל הקנאה שעוררה הקרבה למיקנס. היחסים בין השניים היו מורכבים. אמנם הפטרונות של מיקנס לא הייתה מעיקה וידידות שרתה בין השניים, אך לא הייתה זאת ידידות בין שווים. מיקנס הוא שהזמין את הורטיוס לביתו, הוא שהזמינו להתלוות אליו למסע לדרום איטליה בדרכו למלא שליחות מדינית, הוא הנותן והמעניק נכסים וטובות הנאה כטוב בעיניו. פטרונות מעצם טבעה מגבילה את מוטביה, דורשת מחויבות ויש בה מידה לא מבוטלת של איודאות, שלא לומר שרירות. הפטרון, גם הנדיב והפתוח ביותר, מצפה לתמורה, והמוטב חייב להיענות. אמנם להורטיוס הייתה החירות לסרב, אבל למיקנס הייתה שמורה הפריבילגיה המכרעת של יומה.

הודות למיקנס נוצר הקשר של הורטיוס עם הקיסר אַוגוסטוס, שאף הוא השפיע עליו מתנות והציע לו להיות מזכירו, הממונה על חליפות המכתבים הנרחבות שניהל. קשה לסרב לקיסר, אך הורטיוס סירב בתירוץ של בריאות רופפת – תירוץ שקוף למדי. אַוגוסטוס לא ערף את ראשו בשל כך ומתוך הערכה רבה לכישרונותיו וליצירתו אפילו הטיל עליו לחבר את 'שיר היובל' (*Carmen Saeculare*) לכבוד חגיגות המאה שערך בשנת 17 לפסה"ג, כבוד גדול מאין כמוהו. הורטיוס לא רק כתב את השיר אלא גם ניצח על ביצועו בפני קהל גדול. הורטיוס לא נשא אישה ולא היו לו צאצאים. הוא הוריש את רכושו לאַוגוסטוס: את אחוזתו הסבינית, את ביתו ברומא (שאותו קיבל כנראה מאַוגוסטוס) ואת כל השאר. גם מיקנס הוריש חלק מרכושו לאַוגוסטוס וביקש ממנו בצוואתו לדאוג להורטיוס כאילו הוא מיקנס עצמו.

הדיוקן העצמי של הורטיוס המשתקף מיצירתו הוא כה כובש עד שקשה להשתחרר מקסמיו ולשאול שאלות מתבקשות על אמינותו.

תקופה ארוכה התייחסו חוקרים אל דברי הורטיוס כאל אמת לאמתה, ואל כל אשר אמר על עצמו כאל אמת היסטורית. הגישה היום שונה. ראשית, מכיוון שהתיאור העצמי משתנה מיצירה ליצירה לעתים עד כדי סתירה, כזה בשיר אחד ואחר בשיר אחר, הכול על פי נושא השיר, המשקל, מוסכמות הסוגה, הקהל וציפיותיו. שנית, ביקורת השירה היום נוטה להניח שה'אני' שבשיר אינו זהה למחבר השיר, אלא זאת מסכה (*persona*) שהמחבר עוטה, תחבולה ספרותית מחושבת ומלוטשת, ויש לנהוג זהירות רבה בהיקש מה'אני' הזה למשורר ההיסטורי בשר ודם. גם אם המחבר מדגיש שה'אני' שבשיר הוא הוא עצמו – גם להצהרה כזאת יש להתייחס בזהירות כאל תחבולה פיוטית ולא למהר ולהסיק ממנה מסקנות ביוגרפיות. תדמיתו של הורטיוס המשתקפת משירתו היא תדמית שהוא עצמו יצר ורצה להציג לפנינו. למרות תחושת הכנות והאמינות שהוא מצליח ליצור בנו למקרא יצירתו, אל לנו ליפול שבי בקסמיו, שהרי הוא מציג רק אותם היבטים של עצמו שהוא מעוניין להציג ובאופן שבחר להציגם. התדמית העצמית שהורטיוס יצר

היא אפוא תדמית מכוונת, אך היא משקפת בעקיפין מאפיינים של הורטיוס האיש, מעמדו, החברה שבה חי, ידידיו, פטרוניו וקהלו. אין לדחותה על הסף כבדיה מוחלטת אלא לבחון כל היבט והיבט של התיאור העצמי בעין ביקורתית. אם אתם תמהים כיצד נראה הורטיוס, סְוֹטוֹנְיוֹס מגלה לנו שהיה נמוך קומה ושמן. מראהו הוא אולי הוכחה לכך שקסם אישי אינו תלוי ביפי הגוף וכן אינו בהכרח חן של מראה ותואר.

יצירתו של הורטיוס

עיקר תהילתו של הורטיוס היא על שיריו במשקלים הליריים – על פי הדגם של המשוררים היוונים אֶלְקִיוֹס, סַפּוֹ, אֶנְקֶרַאן וְגַם פִּינְדָרוֹס – המכונים בארבעה ספרים של 'שירים' (שלושת הספרים הראשונים פורסמו בשנת 23 לפסה"נ, הספר הרביעי לאחר שנת 17 לפסה"נ). לולא השתמרו יצירותיו האחרות, הודות לשירתו הלירית בלבד היה זוכה הורטיוס לשם עולם. אולם גם יצירותיו האחרות השתמרו בזכות ההערכה אליהן בזמן העתיק, שגררה העתקתן בעותקים רבים שהבטיחו את הישרדותן. הֶאֱפּוֹדוֹת' הן יצירותיו המוקדמות, 17 במספר, שאותן הורטיוס כינה יְמִיִּים, על פי הדגם של המשורר היווני אַרְכִּילוֹכּוֹס, הראשון שכתב יצירות במשקל הזה ושיווה להן אופי של ביקורת ולגלוג. לשירים האלה ערב רב של נושאים – התקפות ברוח סטירית, הלכות אהבה – שירים של איש צעיר מלא כריזמה בתחילת דרכו (כונסו ופורסמו בשנת 30 לפסה"נ בקירוב). התחבבו על הקוראים מאוד שני ספרים של 'שיחות', המכונים גם 'סטירות' (10 יצירות בספר הראשון ו-8 בשני) – שירים במשקל הֶקְסַמֶּטֶר בסגנון המעצב באופן אמנותי שיחות בלשון יום-יום, סגנון קליל וגולש מעניין לעניין, מנושא לנושא. השירים מבקרים ומתקיפים, אך גם משבחים ומאיירים תמונות חדות ורעננות של יחסי אנוש והתנהגות בני אדם, של ידידים אישיים ושל הורטיוס עצמו וגם של בני אדם סתם המייצגים אב טיפוס כלשהו תוך כוונה לשפר ולעוץ עצות לחיים טובים בנוסח של פילוסופיה עממית-תכליתית. היצירות נכתבו בהדרגה, במשך זמן לא ארוך במיוחד (השירים כונסו ופורסמו לאחר שנת 30 לפסה"נ). שני ספרים של 'מכתבים' (20 יצירות בספר הראשון ושתי יצירות ארוכות בספר השני) כתובים גם הם במשקל הֶקְסַמֶּטֶר ומזכירים בסגנונם ובנושאייהם את ה'שיחות', אך צורתם צורת מכתב ספרותי (מועד הפרסום אינו ודאי – הספר הראשון אחרי שנת 19 לפסה"נ; מועד הספר השני, המאוחר יותר, שנוי במחלוקת). שיר יובל, שְׁאֵוּגוֹסְטוֹס הזמין אצל הורטיוס, נכתב לביצוע מקהלה שאותה הורטיוס עצמו אימן והדריך (שנת 17 לפסה"נ). לבסוף 'אמנות הפיוט', הארוכה ביצירותיו של הורטיוס, יצירה מלאה חכמה והומור שהפכה אוצר בלום של אמרות כנף ובה נעסוק בהרחבה להלן.

על היצירה

יש לספרים גורל משלהם – לספריו של הורטיוס חייבו הגורל והקוראים. הוא רצה לשאת חן בעיני מעטים ומבינים וירא מפני הוראת יצירתו בבתי ספר. רצונו זה לא ניתן לו. הוא לא פסק מלשאת חן גם בעיני הרבים וכל יצירתו נלמדה בבתי ספר, אך לא היה חלק שנלמד תכופות יותר ובהעמקה רבה יותר מאמנות הפיוט. היצירה זכתה להערכה רבה ולעיון מתמיד בימי הביניים ובתקופת הרנסנס כמזככת בעצמה פיוטית מיוחדת במינה את חכמת הזמן העתיק, ולאחר מכן בכל תקופה ותקופה שהספרות וביקורת הספרות האירופית פנתה מחדש אל הספרות הקלסית לבחון את שורשיה. מכיוון שנכתבה רומית ולא יוונית, היא הייתה זמן רב המקור הנגיש ביותר לעקרונות הבסיסיים של ביקורת הספרות הקלסית וגם לאחר שתשומת הלב פנתה לפואטיקה של אריסטו לא פסק העיון בה. השפעתה של 'אמנות הפיוט' על הספרות האירופית ועל המסורת התרבותית של המערב רבה מזו של 'הפואטיקה', לא מעט בזכות איכותה הספרותית-השירית. הורטיוס הוא משורר גדול, לא תאורטיקן של ספרות. הוא אינו מחדש אלא מחיה. לדבריו אין אפילו כסות של 'שיטה' ביקורתית. תרומתו היא בהטמעת תורות תאורטיות שקיבל מאחרים והפיכתן לשירה אמנותית הטבועה בחותמו האישי.

שם היצירה

לשם של יצירה תפקיד פרשני חשוב. הוא מעורר ציפיות, מסקרן ומהווה מעין פרוודור הדרכה להבנת היצירה. לצערי, אין אנו יודעים מה השם שקרא הורטיוס ליצירתו וכיצד כינה בני דורו. המידע המוקדם ביותר מצוי אצל סופרים מאוחרים לזמנו של הורטיוס במאה שנים לפחות ואצל סופרים מאוחרים עוד יותר, ואלה מכנים את היצירה 'אמנות הפיוט' (*ars poetica*), או 'ספר על אמנות הפיוט' (*liber de arte poetica*). הקדום בהם, קווינטיליאנוס, בן המאה הראשונה לסה"נ, מצטט את שתי השורות הראשונות של היצירה בתור הדגמה לעירוב של מין בשאינו מינו, נשגב בשפל, חדש בישן, פיוטי ביום-יומי, שסופו מעין מפלצת שהורטיוס מתאר. הוא מציין שהמובאה לקוחה מן החלק הראשון של הספר על אמנות הפיוט. בזמנו של קווינטיליאנוס היצירה הייתה אפוא ספר בפני עצמו, ספר שיש לו שם (חינוך הנואם, ת, 3, 60).

בימי קדם לא היה ליצירה שם אחר, אבל במהדורות חדשות של כתבי הורטיוס לצד עורכים הדבקים בשם 'אמנות הפיוט' יש אחרים המכנים את היצירה 'מכתב אל הפיסונים' (*epistula ad Pisones*) ויש המצרפים את שני השמות לכותרת ותת-כותרת: 'מכתב אל הפיסונים' ובסוגריים 'על אמנות הפיוט', או להפך: 'על אמנות הפיוט' ובסוגריים 'מכתב אל הפיסונים'. העדפה זו של אחדים מן העורכים אינה נסמכת, כאמור, על עדויות מן הזמן העתיק, כי השם 'מכתב אל הפיסונים' מופיע לראשונה רק במאה

השש עשרה, בפירוש שכתב יסון דה נורס (Jason de Nores) מפדואה בשנת 1553. הוא סבר כי ליצירה צורת מכתב ולא צורת חיבור על נושא טכני. לדעה זו הייתה השפעה עצומה ורבת שנים על מיקום היצירה בכלל כתביו של הורטיוס ועל שיוכה הסוגי.

במסורת כתבי היד מקומו של החיבור 'אמנות הפיוט' אחרי ארבעת ספרי השירים, או אחרי האפודות ושיר היובל, ואילו במהדורות המודרניות הוא מודפס לאחר הספר השני של 'מכתבים' ויש הכוללים אותו בספר השני כמכתב מספר שלוש, לאחר שני המכתבים הספרותיים לקיסר אוגוסטוס (מכתבים, ב, 1) ולפלורוס (שם, ב, 2). במסורת כתבי היד נחשבה אפוא 'אמנות הפיוט' ליצירה בפני עצמה, לא אחת מן היצירות שבספרי 'מכתבים', בעוד שעורכים מודרנים, שהושפעו ככל הנראה מן השם 'מכתב אל הפיסונים', המפרש את שיוכה הסוגי, קבעו את מיקומה בקובץ יצירות הורטיוס בהתאם לכך.

זמן חיבורה של היצירה

זמן חיבורה של היצירה אינו ידוע. ההשערות רבות, החוקרים מתדיינים וטרם הוכרעה המחלוקת (78). הוצעו תאריכים שונים זה מזה מאוד, משנות העשרים של המאה הראשונה לפסה"נ עד סמוך למותו של הורטיוס בשנת 8 לפסה"נ. בהיעדר אמות מידה חיצוניות לקביעת תאריך החיבור החוקרים נאחזים בעדויות ובטיעונים אחרים. הניסיונות להסתמך על עדויות פנימיות – סגנון, משקל, אוצר מילים – לא עלו יפה ולא הביאו לתוצאות ברורות ומשכנעות. בגלל קשיים מתודולוגיים נזנחה ההנחה שיש התפתחות רוחנית בחשיבה של הורטיוס על שירה, שאפשר לתלות בה מסקנות כרונולוגיות. ההסתמכות על אישים מוכרים הנזכרים ביצירה הניבה רק תוצאות חלקיות.

האישים הנזכרים ביצירה

הפיסונים. הורטיוס פונה ביצירה פעמים אחדות לפיסונים, פנייה שהיא גם הקדשה. יש להניח שלנמען יש קשר כלשהו לאופי היצירה המוקדשת לו ולתכניה, כפי שהדבר ניכר מהקדשות אחרות לאישים ביצירותיו האחרות של הורטיוס. פורפיריון כותב בפירושו, בהערה לשורה הראשונה, כי היצירה מוקדשת ללוקיוס פיסו, שהיה בעצמו משורר והצטיין בהשכלתו.

מה ידוע לנו על פיסו מן היצירה עצמה? הורטיוס פונה במפורש אל פיסו ואל שני בניו הצעירים שש פעמים (שורות 6, 24, 234, 291-292, 366, 388). מן הפנייה בלשון הארכאית 'אתם, הו דם פומפיליוס' (291-292) משתמע שהפיסונים שבהם מדובר מתייחסים, על פי מסורת המשפחה, על המלך נומה פומפיליוס ועל קלפוס בנו, אבי ענף המשפחה של ה־Calpurnii Pisones (השושלת אגדית, כמובן). לפיסו שני בנים

צעירים (366) ושלשתם משוררים, אם זו אכן משמעות דבריו של הורטיוס, הכולל אותם מתוך נימוס בין המשוררים יחד עמו: 'מרביתנו המשוררים, הו אב ועלמים ראויים ל'אביכם' (24). לכבוד הבנים הורטיוס מייחד הוראות מיוחדות כיצד לכתוב שירה, והאב מתואר כמבקר ספרות היכול ליעץ לבנו ולבקר את שיריו גם הוא (385-388). לוקיוס פיסו הנוכח על ידי פורפיריון הוא לוקיוס קלפורניוס פיסו הכהן, יליד שנת 48 לפסה"נ בקירוב, שהיה קונסול בשנת 15 לפסה"נ. מתי יכולים להיות ללוקיוס זה בנים המתוארים כעלמים (iuvenes, 366), זאת אומרת כבני חמש עשרה לפחות? בוודאי לא בשנות העשרים של המאה הראשונה לפסה"נ, התאריך שחוקרים אחדים העדיפו, מה גם שאין לנו ידיעות על בנים כלשהם משלו. משיקולים אלה דחו חוקרים אחרים את עדותו של פורפיריון, העדות היחידה מן הזמן העתיק המזהה את הפיסונים, והציעו משפחה אחרת של פיסונים, זו של גניוס קלפורניוס פיסו, שהיה קונסול בשנת 23 לפסה"נ יחד עם הקיסר אָוגוסטוס. הצרה היא שגניוס פיסו זה לא הצטיין כלל ועיקר בנטיות אמנותיות.

לאחרונה, גם כן תוך התעלמות מעדותו של פורפיריון, הוצע פיסו אחר: לוקיוס קלפורניוס פיסו קיסונינוס, קונסול בשנת 58 לפסה"נ, אביו של לוקיוס פיסו הכהן. הקשר שלו לספרות ידוע: פילודמוס הקדיש לו שירים ולפחות חיבור פילוסופי אחד וקטילוס כתב שני שירים על אודותיו. קיקרו התייחס אליו כאל מבקר ספרות אכזר, איש תרבות והשכלה, מה שהיה נדיר בקרב הרומאים בני אותו הזמן. בתור הבן הבכור הנוכח ביצירה הוצע לוקיוס פיסו הכהן, קונסול בשנת 15 לפסה"נ. יש קושי בהצעה הזאת משום שפיסו קיסונינוס מת בשנות הארבעים של המאה הראשונה לפסה"נ, ואילו הפנייה אליו ביצירה היא כאל איש חי, ואי־אפשר להניח שהיצירה נכתבה בשנות הארבעים. נמצא שגם ההשערה הזאת אינה אלא עוד השערה שאין לה סימוכים. עד היום אין מענה לקשיים, ושאלת הזהות של הפיסונים עדיין לא נפתרה.

אישים אחרים. האם אפשר להסיק מסקנות כרונולוגיות מאישים אחרים הנזכרים ביצירה? מלבד הפיסונים הורטיוס מזכיר שבעה אישים:

המשוררים ורגיליוס (Publius Vergilius Maro) ולוקיוס וריוס רופוס (Lucius Varius Rufus) מוזכרים כנציגי השירה בת הזמן (שורה 55), אך אין לדעת מן ההתייחסות אליהם אם הם עדיין בחיים. ורגיליוס מת בשנת 19 לפסה"נ; וריוס – בשנת 15 לפסה"נ. מוכרי הספרים Sosii אינם ידועים ממקור אחר (שורה 345). דבר אי־אפשר להסיק מהזכרתו של מרקוס וֶלְרִיּוּס מְסָלָה קורווינוס (Marcus Valerius Messala Corvinus), מדינאי, נואם וסופר בן זמנו של הורטיוס, שנולד בשנת 64 לפסה"נ ומת בשנת 2 לסה"נ. הוא נזכר יחד עם המשפטן אָולוס קַסְקֶלִיוּס (Aulus Casellius), שנולד לפני שנת 100 לפסה"נ (שורה 371). לו היה קַסְקֶלִיוּס עדיין בחיים בזמן כתיבת 'אמנות הפיוט', היה

בן תשעים בקירוב, אך מהזכרתו אי־אפשר להסיק אם הוא עדיין חי. הוא מוזכר כדוגמה לעורך דין גדול מאין כמותו, והוא יכול לשמש דוגמה כזאת בין שנפטר בין שעודו בחיים. קיקרו מזכיר באחד ממכתביו את ספוריוס מיקיוס טרפה (Spurius Maecius Tarpa) כמי שבחר את המחוזות לפתיחה החגיגית של תאטרון פומפיוס בשנת 55 לפסה"נ ('עלינו היה לסבול מה שספוריוס מיקיוס אישר', קיקרו, מכתבים לידידים, ז, 11). גם מהזכרת שמו של טרפה (שורה 438) אי־אפשר ללמוד אם הוא עדיין בחיים.

הממצא עד עתה הוא דל ואין בו כדי לסייע לקביעה כרונולוגית כלשהי. אפשר להסיק מסקנה, גם אם חלקית, רק מהזכרתו של איש אחד: קווינטיליוס ורוס (Quintilius Varus) מקרמונה (שורה 438), חברו של ורגיליוס, שמת בשנת 24 לפסה"נ והורטיוס מנחם את ורגיליוס על מותו באחד משיריו (שירים, א, 24). לפי שעל קווינטיליוס הורטיוס מדבר בלשון עבר נראה שהיצירה 'אמנות הפיוט' פורסמה לאחר מותו בשנת 24 לפסה"נ, או בלשון אחרת: היא לא פורסמה לפני 24 לפסה"נ. יש לנו אפוא נקודה כרונולוגית בטוחה אחת.

יש עוד השערות. יש המניחים ש'אמנות הפיוט' נכתבה לאחר שני המכתבים הספרותיים הארוכים: המכתב לפלורוס (מכתבים, ב, 2), המתוארך לשנת 18 לפסה"נ, והמכתב לאוגוסטוס (מכתבים, ב, 1), המתוארך לשנת 14 לפסה"נ. אבל מכיוון שתיארוך המכתבים הספרותיים משוער גם הוא, ההנחה הזאת, המסתמכת על השערה, אינה ודאית כלל. יש המנסים למצוא בסיס לתיארוך ביצירה עצמה. הורטיוס כתב שהוא ילמד אחרים את אמנות הכתיבה, כי הוא עצמו אינו כותב עוד דבר (שורה 306). הפרדוקס הזה של כותב שאינו כותב נפתר אם כתיבה פירושה כתיבת שירה לירית ולא כתיבת יצירות מן הסוג המכונס בספרי 'שיחות' (סוגה המכונה סטירה ספרותית) או 'מכתבים' (מכתבים ספרותיים). האמירה 'איני כותב דבר' יכולה להתייחס אפוא לזמנים שבהם הורטיוס לא כתב שירה לירית, ויש שלוש תקופות כאלה בחייו: (1) התקופה שקדמה לספרי 'שירים'; (2) השנים 23 בקירוב עד 18 לפסה"נ; (3) התקופה שלאחר פרסום הספר הרביעי של 'שירים', שנת 14 בקירוב עד מותו בשנת 8 לפסה"נ. התקופה הראשונה אינה מתאימה כלל, כי הורטיוס עדיין לא היה בשל לכתוב על אמנות השירה כפי שהוא כותב, בסמכותיות של בקי, יודע ומקובל. הבררה היא אפוא בין שתי התקופות האחרות, אך אין עדויות נוספות, חיצוניות או פנימיות, העשויות להכריע את הכף לטובת אחת מהן.

הבלתי ידוע רב אפוא מן הידוע וההכרעה אינה קלה. אני נוטה לחשוב שאמנות הפיוט היא יצירה מאוחרת של הורטיוס, מתקופת חייו האחרונה, מכיוון שיש בה בשלות, סמכותיות וניסיון יצירה רב. עם זאת גם הנטייה שלי לתאריך יצירה מאוחר אינה אלא השערה, הפעם השערה פרטית שלי, שגם לה אין סימוכין אלא היא בבחינת משאלת לב.

הסוגה

מהי הסוגה של 'אמנות הפיוט'? לסוגה יש משמעות חשובה לקשר בין היוצר לקורא. היא מעוררת ציפיות ייחודיות לה, נשענת על ידע קודם של הקורא ומשתמשת בו. לא קל לקבוע מהי הסוגה של 'אמנות הפיוט', או אפילו מהי הסוגה הנראית קרובה ביותר לאופי היצירה המורכבת הזאת, שפניה רבות. היא כתובה במשקל ההקסמטר, בגוף ראשון יחיד, מופנית לפיסונים ומלמדת שירה מהי. הוצעו הצעות אחדות שראוי לתארן ולשקול את נימוקיהן: (1) מכתב ספרותי, דוגמת היצירות המכונסות בשני ספרי 'מכתבים' של הורטיוס; (2) יצירה דידקטית, כמו 'על טבע היקום' של המשורר לוקרטיוס; (3) שיחה, דוגמת היצירות המכונסות בשני ספרי 'שיחות', יצירה שיש בה מעין שיחה של הכותב בגוף ראשון יחיד עם מישהו נוכח המגיב כביכול על הנאמר. מכתבים הם יצירת ספרות, גם מכתבים שלא נכתבו מלכתחילה לפרסום. על אף השוני ממכתבים ספרותיים – יצירות שבמודע נתן להן היוצר צורת מכתב – גם מכתבים של איש לרעהו נכתבים על פי דפוסי חיבור מקובלים ולהם מאפיינים שאפשר לתארם ולנתחם.

מכתב הוא שיח עם רחוקים, ידידים ומכרים, שאינם נמצאים אתך, ובהיות כותבו מרוחק מנסיבות נוכחות, המביכות לעתים, הוא גם משוחרר מהן. למכתב פתיחה וסיום שנקבעו כנוסחאות מקובלות, אף כי יש לכותב מידה מסוימת של חירות גיוון. הנמען הוא נמען מסוים המצוין בגוף שני בתחילת המכתב, הכותב מסביר באופן ברור מה רצונו לומר, ועל פי הנמען הוא בוחר בסגנון הדברים, בדרך הצגתם ובסוג השיעוים. למכתב צביון לא רשמי, אין שמירה על סדר קפדני, הסגנון קרוב לשיח יום-יום והכתיבה שזורה במילים ובביטויים משפת היום-יום. עם זאת מכיוון שהדברים כתובים, המכתב שונה משיחה בשמירתו על חוקי כתיבה כלליים וגם בשמירתו על נוסחאות מקובלות של פנייה שמית לנמען, דרכי פתיחת המכתב ודרכי סיומו.

המכתבים המרובים של קיקרו ושל מכותביו הם מכתבים של ממש, לא יצירה ספרותית בצורת מכתב. הם פותחים על פי רוב בפנייה שמית אל הנמען, בתיאור כלשהו שלו ובאיחול. בסיום יש ברכת פרידה, תאריך וגם ציון מקום הכתיבה. הסגנון, הגם שהוא קרוב לשפה מדוברת, פתוח למובאות מספרות, בעיקר משירה, רמזות לפתגמים וגם ציטוט פתגמים שלמים. גיוון גדול יש לתוכני המכתב, אך תוכן חייב להיות בו, כי לכותב מטרה כלשהי. כך קיקרו: 'ידוע לך היטב שרבים הם סוגי המכתבים, אבל דבר אחד ידוע וודאי במיוחד, והוא הסיבה שבגללה הומצא העניין עצמו, כדי שנודיע לרחוקים אם קרה משהו שהם חייבים לדעת הנוגע לנו או להם' (קיקרו, מכתבים לידידים, ס, 4, 1). בין סוגי המכתבים קיקרו מונה מכתבי רעים מהנים ומשעשעים וגם מכתבים רציניים, כבדים וחמורים, אך במיוחד הוא מדגיש את התפקיד העיקרי של המכתב: העברת מידע לנמען (ראו קיקרו, מכתבים לאחיו קווינטוס, א, 1, 37).

יצירת ספרות שצורתה צורת מכתב היא עיצוב אמנותי של מכתב – יש בה מסממני מכתבים של ממש, בעיקר ניסוחי פתיחה וסיום, עיצוב של סגנון כתיבה הקרוב לשיחה וללשון מדוברת ותדמית של העברת מידע. יש הבדל גדול הבולט מיד לעין בין המכתבים הספרותיים של הורטיוס ובין מכתבי קיקרו – המשקל. מכתבי קיקרו כתובים בפרווה, ואילו מכתביו הספרותיים של הורטיוס שקולים במשקל ההקסמטר ויש בהם רק מראית עין של מכתב. לאמנות הפיוט אין אפילו מראית עין של מכתב. השורות הראשונות של היצירה אינן פתיחה של מכתב וליצירה גם אין סיום של מכתב (הסיום הפתוח מוכר יותר מ'שיחות'), ובעיקר חסרה המהות העיקרית של מכתב: סיבה לכתיבה, העברת מידע אישי מידי או בקשת מידע. המאפיין היחיד של מכתב באמנות הפיוט הוא הפנייה אל הפיסונים, אך פנייה כזאת יכולה להופיע גם ביצירה דידיקטית. אם נניח ש'אמנות הפיוט' היא מכתב ספרותי, אפשר בדוחק לראות את הסיבה לכתיבתו בפנייה של בנו הבכור של פיסו, המבקש להיות משורר, אל הורטיוס הנענה לבקשתו להעניק לו עצות מעשיות. אולם בניגוד לשאר המכתבים הספרותיים של הורטיוס הסיבה הזאת מופיעה רק קרוב לסיום וגם אינה ישירה: אם תכתוב אי פעם, השמע אותו באונוני – אבל גם באונוני אביך ומבקרים אחרים (שורות 386-388). הפיסונים, האב ושני בניו ולא הבן הבכור בלבד, מתאימים יותר להיות נמענים של שיר דידיקטי.

בזמן העתיק הוגדרו הסוגות על פי המשקל שבהן נכתבו, והיה להן יוצר ראשון, ממציא שהפך לדגם של חיקוי. הורטיוס כותב שיש משקלים מסוימים המתאימים באופן טבעי לנושאים מסוימים (שורות 73-85). דרך אחרת להבחנה סוגית הייתה בחינה של השירה על פי הדובר: המשורר עצמו דובר, הנפשות הפועלות דוברות, או סוג מעורב. על פי המיון הזה ועל פי המשקלים אפשר היה למיין את סוגי השירה בקלות, אבל השירה הדידיקטית לא נתפסה כקבוצה בפני עצמה. אריסטו (פואטיקה, א) כותב שיצירתו של אַמְפּוֹדוֹקְלֵס איננה שירה כי אין בה מימסים – ייצוג אמנותי של המציאות. זו, למעשה, ההכרה הראשונה בזמן העתיק, גם אם הכרה שלילית, בשירה דידיקטית כסוגה בפני עצמה. אריסטו הבחין בשוני והוציא את השירה הדידיקטית מכלל דיון בשירה ולא דן בה עוד.

על סמך ההבחנות האלה אפשר לומר כי שירה דידיקטית דומה לאפוס מצד משקלה, אך שונה ממנו בהיעדר מימסים – הייצוג האמנותי של המציאות. יש שני טיפוסים של שירה דידיקטית: שירה המסבירה מדע או תחום ידע, ושירה המסבירה אומנות מעשית. מה אפשר ללמוד על המאפיין את השירה הדידיקטית מהיצירות עצמן? יש בהן כוונה דידיקטית ברורה ללמד נושא או מקצוע מסוימים, נזכר בהן מורה ונזכרים תלמידים. אמנם ההתייחסות של המשורר בשירו היא אל התלמידים שבשיר, אך למעשה השיר מכוון לקהל גדול, הקהל הרחב, והמאפיין אולי החשוב מכול: המשורר עצמו מדבר

כמשורר ומציג את דבריו כשירה, כלומר הוא מביע מודעות שירית. הדובר בשיר והמשורר עצמו זהים לכאורה; הדובר מאחד בתוכו את המשורר והמורה כדי להשכיל את התלמיד באחד מענפי הידע.

ל'אמנות הפיוט' יש מאפיינים אחדים של שירה דידקטית: יש כוונה דידקטית, יש מורה ויש תלמידים, אך חסרים בה מאפיינים מהותיים. הדובר הוא משורר, אך הוא אינו מביע מודעות שירית ביצירתו. להפך, הוא מעמיד פנים שאין לו כישרון שירי, שאינו יוצר עוד, ובמקום לכתוב שירה הוא יכול רק ללמד אחרים (שורות 306-308). אמנם הכוונה ללמד מובעת בשיר, אך אין היא משנה סדורה ולכאורה אין לשיר ולהוראה שבו מבנה שיטתי. הורטיוס מדלג מנושא לנושא, לפעמים בפתאומיות לכאורה, לפעמים במעבר מחושב ובגלישות כה גסטרות עד אשר הקורא אינו חש כלל שהמשורר עבר לנושא אחר. מהר מאוד מתברר לקורא שהפתאומיות גם היא מחושבת ולמעשה הכול מחושב מאוד, מלאכת מחשבת שירית. יש ביצירה הרבה יותר שירה משיש בה הוראה, ולמעשה זאת שירה העוטה מסכה, המעמידה פנים של שירה דידקטית.

קשה אפוא לשייך את 'אמנות הפיוט' לסוגה כלשהי, כי יש ביצירה מאפיינים של כמה סוגות. יש בה מסממני המכתב הספרותי, השיחה וגם היצירה הדידקטית, אך אין די בכל אחד מהם כדי להכריע את הכף לטובת אחת מן הסוגות. מה שאפשר לומר הוא כי זו יצירה הקרובה ברוחה ובמאפייניה ל'שיחות' ול'מכתבים' בחוסר הרשמיות המכוונת, מעין הצלבה ביניהם בתוספת נופך דידקטי חזק יותר. אולם אל ישלה עצמו הקורא שיוכל ללמוד את אמנות השירה ולהיות למשורר מהולל הודות לקריאה באמנות הפיוט. אמנם מצויים בה צווים של עשה ואל תעשה, ומהם צווים המצהירים על מטרת ההוראה, אך זאת מעין כסות משעשעת יותר משהיא יעילה ותכליתית, תחבולה ספרותית של פנייה אישית אל הקורא כדי להביאו לידי מעורבות.

טוב להתייחס אל המעטפת הדידקטית גם מנקודת ראות של קורא המעוניין לקרוא יצירות מלמדות מתוך הנאה, אם יש בהן הענקת הנאה. קוראים יש שהם קוראים להנאתם גם ביצירות דידקטיות מבלי שהתכוונו ללמוד או להשתמש בידע שבהן הלכה למעשה. לא כל מי שקורא בהנאה ספרי בישול באמת מתכוון להיות שף או לנסות את כל המתכונים, ולא כל מי שקורא באמנות הפיוט הוא משורר מתלמד או משורר בכוח. ספרי לימוד פרזואיים, יבשים ומשעממים קמעה אינם דומים כלל ליצירתו של הורטיוס, הכתובה בהקסמטר, בסגנון שירי ובאמצעים שיריים, בקלילות ובהומור, ואפילו במעין גלגול אירוני על עצמו, על נמעניו ועל הנושא כולו.

תכנים ומבנה

ביקורת הספרות בזמן העתיק שורשיה בפילוסופיה וברטוריקה. היא קיבלה צורה קבועה, מאורגנת ומלאכותית למדי זמן רב לפני שהורטיוס כתב את 'אמנות הפיוט'. עיקר עניינה

בשירה היה קביעת מקומה במכלול אמנויות הלשון, והיא עסקה פחות בניתוח אסתטי ובהערכה. הורטיוס נשען על תורתו של אריסטו כפי שהיא ידועה מחיבוריו 'פואטיקה' ו'רטוריקה'. מכיוון שחיבורים אלה שרדו, קל לעקוב אחרי השפעתם ולגלות את הדיהם בשירו של הורטיוס. אולם לא ודאי כלל שהורטיוס שאב מאריסטו ישירות. ככל הנראה תורתו הגיעה אליו בתיווכם של חיבורים שאבדו של סופרים הלניסטים. במפורש מעיד על כך פרשנו של הורטיוס, פורפיריון: 'הורטיוס אסף בספרו את הוראותיו של נאופטולמוס מפרוים על אמנות הפיוט, לא את כולן אך את החשובות ביותר'. מעט מאוד שרד מביקורת הספרות ההלניסטית ומחיבורים שנכתבו בתקופה שבין חיבורו של נאופטולמוס לזה של הורטיוס, וגם ממה שכתב נאופטולמוס הגיע לידינו מעט מאוד. חוקרים שהתרשמו מדברי פורפיריון, לאחר שנמצאו פרגמנטים מחיבורו של נאופטולמוס, ניסו לשחזר את החיבור ולגלות את עקבותיו ביצירתו של הורטיוס, אך ברור שנאופטולמוס לא היה המקור היחיד שממנו שאב הורטיוס. הוא הבליע ביצירתו דברי רבים מקודמיו וקשה מאוד להפריד ולהבחין מה שלהם ומה שלו, בעיקר משום שנתן לדברים ששאל עיצוב והמחשה האופייניים כל כך לו ולראיתו, ראיית משורר יוצר המציג תאוריות באורח שירימוחשי.

גם אם שאב הורטיוס מתורות של יוונים, לא הכול שאוב מהן. הרי הוא כותב גם על יוצרים רומים ועליהם לא היה יכול למצוא דבר אצל אריסטו, נאופטולמוס או סופרים הלניסטים אחרים. הורטיוס הוא הסופר היחיד שכתב על תורת הספרות וביקורתה בדורו של אוגוסטוס – בתוך עמו ותרבותו הוא חי ותרבותו היא גם הספרות הרומית ויוצריה. התייחסותו אל היוצרים הרומים הן שלו ולא מצא אותן אצל קודמיו היוונים. הוא מתאר, מעריך ומבקר את הסופרים והמשוררים הרומים, מודע לחוב שהם חבים ליוון, וביוצרים היוונים הוא רואה דגם של מצוינות: 'אתם אחוזו בידכם / דגמים יוניים, היפכו בהם ביום, היפכו בלילה' (268–269). הרי מה שבולט ביותר בספרות הרומית מתחילתה הוא ההישענות על יוצרים יוונים, חיקוי והעברה מכלי אל כלי, מלשון ותרבות אחת ללשון ותרבות אחרת. המקוריות מצויה במודעות למסורת העבר ובהתאמתה להווה. ההישענות על דגמים יוניים אינה נתפסת כהעתקה מילולית או גנבה ספרותית, אלא כשאיילה שתוכר על ידי הקוראים כחיקוי של תחרות.

צורת השיר היא נושאו וגם המחשתו. הנושא אמנם תאורטי, אך הוא מעוצב בדרך שירית, משלב מחשבה ברגשות, הפשטה בהמחשה, ונמנע מהמשגה ומטיעונים והוכחות המקובלים במסות פילוסופיות או רטוריות. ליצירה אופי של שיחה הגולשת מנושא לנושא בגמישות ובטבעיות, במעברים האופייניים למעברים המוכרים לנו משירתו הלירית של הורטיוס. התחבולות הספרותיות, הגלישות המעוצבות ביד אמן, יוצרות במכוון רושם של שיח נעדר שיטתיות ומקשות מאוד חלוקה חותכת של היצירה לפרקים מובחנים היטב. על כן נראה למראית עין ראשונה שאי אפשר לחלק את היצירה לחלקים,

אך בחינה מדוקדקת יותר מוליכה בכל זאת לגילוי חלוקה כלשהי, אף כי אין היא החלוקה הרגילה של מסה עיונית או של ספר לימוד. קשה לתפוס בשערות קדקודה ולומר: 'הנה את, הישאר!'. אין פלא אפוא שהחוקרים החלוקים בדעותיהם על כל פסקה ופסקה, ואפילו על כל תג ותג, מציעים הצעות חלוקה שונות. בהיעדר הסכמה אציע כאן גם אני חלוקה אפשרית, שאין להתייחס אליה אלא כאל כלי עזר לימודי.

לאחר הקדמה (1-41) אפשר להבחין ביצירה שלוש חטיבות עיקריות מקיפות שעניינן מבנה וסגנון (42-118); תכנים וארגונים (119-294); עקרונות של תורת הספרות ובעיקר המשורר, תפקידו ומקומו בחברה (295-476).

בהקדמה (1-41) הורטיוס מציג מושגים עיקריים: אחדות, שלמות ואימנות – היא היכולת הנרכשת של היוצר. ליצירה אין פתיחה מקובלת אלא צלילה מידית לתוך תיאור של ציור שחלקיו אינם תואמים זה את זה, דוגמה הממחישה חוסר אחדות ויפה גם לשירה (5-1). אמנם היוצרים שואפים לרבגוניות ולמקוריות ויש להעניק להם את הזכות לחירות היצירה, אך רבגוניות קיצונית סופה חוסר אחדות (6-23). התרופה לרבגוניות יתרה היא רכישת אימנות – היכולת הנרכשת של האמן – המבטיחה אחדות (24-31). מיומנותו של אמן ליצור פרטים מושלמים אין בה כדי להבטיח שהיצירה בכללה תהיה שלמה; לשם כך נחוץ גם כישרון (32-37). היוצר צריך לבחור משימה ההולמת את יכולתו ואת כישרונו, ואם יעשה כן יוכל להביע היטב את נושאו ולארגנו כהלכה.

בחטיבה הראשונה, הדנה במבנה ובסגנון (42-118), הורטיוס מקדיש מקום מועט בלבד למבנה, זאת אומרת לארגון החומר (42-44), ומקום נרחב לסגנון. תכנים וארגונים נידונים בחטיבה השנייה. לחלק הזה צביון אישי בולט. להמחשה הורטיוס מביא, בגוף ראשון, דוגמאות המוצגות כדוגמאות מדרכי יצירתו ומניסיונו האישי. הדיון בסגנון נחלק לדיון באוצר המילים, במשקלים, ובהתאמה להקשר הענייני ולסוגה הספרותית.

החומר שממנו בנויה יצירת ספרות הוא המילים. מבחן נתון לשיקול היוצר, המבטא בבחירה את ייחודו ומקוריותו. היוצר בוחר מילים וביטויים קיימים מכלל המצאי של אוצר הלשון. שזירתם הנכונה יכולה להעניק להם רעננות ומשמעות חדשה (44-47). יש שעליו לחדש מילים ומונחים להבעת רעיונות חדשים (48-49). מקור היניקה של מילים חדשות הוא השפה היוונית, ולמשוררים הזכות והחירות לחדש בהתאם לצורך (50-59). המילים דומות לעלי עץ – הישנות נושרות וחדשות נולדות במקומן. המשורר אינו היוצר הבלעדי של מילים אלא הן תוצר של החברה, של כלל המשתמשים בלשון, והשימוש הוא הממליך והוא המורידן מגדולתן (60-72). הדיון במילים יפה לכלל יצירות הספרות, אך השירה נכתבת גם במשקלים ולכל סוגה משקל אופייני לה (73-88). סוגים של סגנון מודגמים בדוגמאות מסוגות דרמטיות, הטרגדיה והקומדיה. יש שני סוגי סגנון, טרגי וקומי, ולעתים יש גם עירוב ביניהם. הסגנון חייב להלוו את הרגשות המובעים

ולהתאים לנפשות הפועלות, הנחלקות על פי גיל, מין, מוצא, וגם על פי מעמד חברתי. הולמיות הוא מונח המציין את היחס הנכון בין סגנון ותכנים, הוא קנה המידה לבחינת העקיבות בעיצוב אופיין של הנפשות הפועלות. הולמות מאחדת את הצורות והתכנים (118-89).

החטיבה השנייה עוסקת בתכנים ובארגונים (119-294). תכנים יכולים להיות מסורתיים, שאובים ממיתוס ומיצירות ידועות, או מקוריים, כאלה שהיוצר עצמו מחדש. הורטיוס מדגים תכנים באמצעות דמויות ידועות מן המיתוס, אשר להן מאפיינים ידועים ומסורתיים. ביצירת תכנים חדשים היוצר חייב להקפיד על עקיבות (119-130). הורטיוס מייעץ ליוצר להעדיף תכנים מסורתיים ולהפוך אותם לייחודיים באופני יצירה נכונים ובהימנעות מטעויות. הדוגמה המעולה לדרכי יצירה נכונות היא הומרוס, המשורר הנערץ, המצטיין בכישרון וגם במיומנות. הומרוס מתחיל את יצירתו באמצעם של דברים, אינו מספר הכול אלא בוחר מכלל המאורעות רק את ההולם והמתאים לעיקר ושומר על אחדות חלקי היצירה. בדרך זו הוא הופך את המסורת ליצירה ייחודית שלו (152-131).

הומרוס הוא דוגמה לא רק לאפוס אלא לסוגות ספרות בכלל. מכיוון שבזמן העתיק אפוס ודרמה נחשבו לסוגות החשובות והמצוינות ביותר הורטיוס מקדיש להן את החלק המרכזי של הדיון, ומן האפוס הוא פונה אל הדרמה ובעיקר אל הטרגדיה. אופן עיצוב הדמויות מפורט במידות, בלשון, בדרכי הפעולה, בגיל הדמויות ובנסיבות (178-153). הורטיוס מונה על דרך השלילה ממה יש להימנע במחזות, כמו הצגת מעשי זוועה על הבמה, אך הוא מציין גם הוראות טכניות, כמו אורך המחזה ומספר השחקנים, כאמצעי להשגת הולמות ואחדות (179-190). הוא מרחיב את היריעה בנושאים אחרים השייכים למחזאות: תפקיד המקהלה (193-201); מוזיקה (202-219); מחזה סטירים (220-250); משקלים (251-274); השוואה של המחזאות היוונית למחזאות הרומית (275-284).

בחטיבה השלישית (295-476) נידונים עקרונות נבחרים של תורת הספרות, ובעיקר מקומם ותפקידם של המשוררים היוצרים בחברה. הורטיוס מציג עצמו כמי שאינו כותב עוד ומצדיק בדרך אירונית זו את פנייתו לעסוק בהוראה של כתיבה יוצרת ובביקורת ספרות (295-308). ראשית ומקור של יצירה נכונה היא דעת שניתן לשאוב מכתבי פילוסופיה. הן המשורר צריך לומר משהו, ליצירה צריכים להיות תכנים. עיצוב אמנותי של מציאות נשען על הכרת המידות ועל עקיבות והולמות. יצירה, תהיה מוסרית ככל שתהיה, חייבת להיות מעוצבת במיומנות ואמנותית (319-332). היא חייבת ללמד וגם להנות (333-346).

יוצרים שואפים למצוינות, אולם מגרעות וטעויות אורבות להם. גם ביצירות של יוצרים גרועים אפשר למצוא לפעמים קטעים יפים, וגם יוצרים מעולים נכשלים לעתים בקטעים נחותים (347-360). הורטיוס מדגים מצוינות בהשוואת שירה לציור ומרחיב

בשאלת מצוינות ובינוניות באמנויות ובאומנויות (361-378). לא די להיות בן חורין ועשיר כדי ליצור יצירות מופת (379-390). משוררים גדולים היו גם יוצרי תרבות ובעלי תפקיד חשוב בחברה (391-407). כישרון בלבד אינו מספיק, משורר צריך לרכוש גם מיומנות (408-418). הדרך המוליכה למצוינות היא שמיעת ביקורת והתחשבות בה. יש מבקרי אמת ויש מבקרי שקר – חנפנים ומלכחי פנכה שההלל הוא בידם קרדום לחפור בו והם משבחים גם מה שבזוי ונחות בעיניהם (419-437). לאחר מכן באה הדגמה של מבקר אמת וידיד אמת (438-452).

החלק המסיים את היצירה ממחיש את התגלמות המגרעות בתיאור דמותו של משורר מטורף. משורר גאון, מצטיין בכישרונו, יוצר מתוך השראה, אך חסר אומנות – היא היכולת לעצור בעד גילויי ההרסניים של כישרונו העלולים להביא עליו אפילו את מותו. היצירה שהחלה בתיאור ביקורת־פרודי של יצירה (ציור) מסתיימת בתיאור פרודי של יוצר, משורר־אמן החסר אומנות מצילה (453-476). השיר פותח בפתיחה שאינה פתיחה, בתיאור ציור נטול אחדות, ומסתיים בסיום שאינו סיום – בתיאור המשורר המטורף. משורר מטורף כזה מחבר יצירות מטורפות כמו הציור של המפלצת שבפתיחה. כך הסיום הפתוח לכאורה סוגר ומהדק את היצירה ברמיזה לפתיחתה.

תרגמתי את 'אמנות הפיוט' לא במשקל. משקל ההקסמטר בהברה ספרדית אינו ייודותי ללשון העברית, והשירה המודרנית, שהסירה מעליה את כבלי המשקל והחרוז, לא אימנה את דורות קוראיה להתבשם מהם ביצירה העברית המקורית. אין טעם אפוא להטיל מה שנעלם מן המקור דווקא על התרגום. אין גם טעם להעביר את המשקל הכמותי הרומי למשקל עברי טוני, שמהותו אחרת לחלוטין והשפעתו האסתטית חדלה מלהשפיע. יבוא יום, כך אני מאמינה, וישוּבו לשירה העברית המקורית משקל וחרוז, מן הסתם לא הקסמטר אלא המשקלים היאים והטבעיים לעברית, האנפסט והימבוס, ואולי יבואו אז מתרגמים שייטלו על עצמם לתרגם את 'אמנות הפיוט' מחדש בשביל קוראים בעלי רגישויות ודרישות אחרות – הרי חובה לתרגם יצירות קלסיות מחדש בכל דור ודור. אני הסתפקתי בעיקר בשמירה על נאמנות תוכנית למקור בתקווה שלא לפגוע יתר על המידה במרקם השירי. ניגשתי למלאכת התרגום בתחושה של ייאוש מדעת, בידיעה ברורה שלא אוכל לעשות צדק ליצירה על כל פניה. השהות במחיצתו של הורטיוס היא שיעור גדול בצניעות ובענווה. זה מה שיכולתי לעשות, ולאחרים היכולים יותר אאחל *faciant meliora potentes*.

מפתח

אָטָה 43	אָבֶרָה 75
אָטְרָאוּס 63, 54, 34	אָבוּב 85, 68, 66, 53, 41, 35
אָיאַס 58	אָנְמָנֹן 58, 57, 55
אָיגִיסְתוּס 57, 54	אָגְתוֹן 64
אִיז 56, 32	אָדִיפּוּס 58
אִיטוֹלִים 60	אֹבִידִיוּס 53
אִיטְלִיָּה 13, 10	אָוּגוּסְטוּס 22, 17, 16, 14, 13, 12
אִיטְלִיקִי 10	אֹדִיֶסְאוּס 60, 58
אִימִילִיוּס לְפִידוּס 48, 29	אֹלִים 54
אינו 56, 32	אֹמְנוֹת 48, 44, 41, 38, 37, 29, 25, 24, 23
אינכוס 56	49, 54, 69, 75, 79, 80, 82, 83, 88
אִיסְכִילוּס, יוּס 73, 72, 68, 67, 64, 56, 37	אֹצֵר מִילִים 38, 36, 35, 32, 31, 30, 23, 16
'מִבְקָשׁוֹת הַמַּחְסָה' 56	45, 50, 51-53, 65, 67, 74
'נוֹשָׂאוֹת הַנִּסְכִּים' 57	אֹקְטוֹוִיאָנוּס 11
'פְּרוֹמֵתָאוּס הַכְּבוֹל' 56	אֹרְבִילִיוּס 10
איקסיון 56, 32	אֹרִיפִידֶס 65, 64, 62, 9
אִכִּילֶס 58, 57, 56, 55, 32	'אֹרְסֵטֶס' 57
אִלְבִּינוּס 39	'הַבְּקוֹת' 84
אלגיה, אלגיות 85, 53, 31	'מִדִּיאָה' 64, 56
אִלְקִיוּס 14	'קִיקֵלוֹפ' 82, 69, 67
אלכסנדר מוקדון 81	אֹרְסֵטֶס 58, 57, 54, 32
אלכסנדריה 87, 53	אֹרְפָאוּס 84, 52, 41
אלכסנדרניית, תקופה 52	אֹרְקֵל 82
אמן, אמנים 48, 12	אֹרְקֵטְרָה 66, 63, 55
אמנות, אמנויות 46, 45, 44, 35, 25, 22, 18	אֲחָדוֹת 50, 49-44, 29, 25, 24, 23
55, 66, 68, 69, 70, 75, 79, 80, 81, 82	אֲטוּמִים 75
88, 85, 84, 83	אֲטִיקוּס 11

אָריסטופָנֶס 73, 74, 85	אָמפּדוֹקְלֶס 20, 43, 88
'הצפרדעים' 73, 84	אָמפּיוֹן 41, 84
אָריסטרכוֹס, יוֹס 43, 87	אָנטוֹניוֹס 11
אָרכוֹן 73	אָנטיֹפּה 82
ארכיון 11	אָנטיפּנֶס 33, 60
אָרכילוכוֹס, יוֹס 14, 31, 32, 53, 70	אָנטיקירָה 38, 77
אָרס 44	אָניוֹס 30, 37, 51, 53, 71
אשורי, אשורים 32, 56	'מדיאה' 57
אתונאי 9, 67, 71	אָנקרָאוֹן 14
אתונה 10, 11, 67, 68, 72	אָס 39, 78, 79
אתלטיקה 83, 85	אסטרונומיה 88
אָתמֶס 56	אסיה הקטנה 11
אָתנָה 83	אפולודורוס, ספרייה 63
	אָפּולוֹן 41, 52, 55, 85
בדיון 33, 61	אפוס 24, 46, 47, 53, 56, 59, 85
בדיונית, ספרות 80	אפיגרמה 53
בהירות 47, 48	אָפּיקוֹרוֹס 50
ביאוטיה 76	אפלטון 65, 69, 75, 76, 78, 81
ביוגרפיה 10, 14	'משתה' 69
ביקורת 14, 15, 21, 22, 24, 25, 44, 45, 46,	'פוליטיאה' 65
47, 48, 49, 51, 53, 61, 63, 64, 71, 74,	'תאיטטוס' 88
75, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87	אפלטונית, אסכולה 65, 78
בְּקִיליִדֶס 85	אָפּפּוֹס 56
ברוטוס 11	אפריקה 80
	אָקְדָמוֹס 10
גיוון 45-47, 48	אָקיוֹס 37, 70-71
	אָרוֹס 32, 56
דָבוֹס 36, 69	אָרְטֶמיֶס 46
דה נורס, יסון 16	אריסטו 22, 62, 73, 81
דיאנה 29, 43, 46, 88	'פואטיקה' 15, 20, 22, 50, 52, 55, 57,
דידקטי, דידקטיים 72, 68, 66, 65, 64, 63, 61, 60, 59, 58	
יצירה 19, 20, 63	88, 85, 73
שירה 20, 21, 77, 85	'רטוריקה' 22, 62, 63
דיוֹמָדֶס 33, 60	אריסטוטלית, אסכולה 78

11, 10	דְּיוֹנִיסוֹס 73, 69-67, 56
87, 50, 30, 18, 17, 12	דְּלָפִי 85, 35
75, 50	דְּמוֹן 65
50	דְּמוֹקְרִיטוֹס, יוֹס 76, 75, 38
50	דְּנָאוֹס 56
51, 30, 17, 12	הוֹלְמוֹת 54, 34, 24
85, 87, 42, 18	הוֹמְרוֹס 54, 55, 52, 50, 41, 40, 31, 24, 10
84, 80, 63, 60, 56	58, 59, 85, 84, 81, 75, 61, 60, 59
84	'אֵילִיאַס' 79, 60, 58, 56, 52, 51, 10
13	'אוֹדִיסֵיאָה' 60, 59, 58, 52
77, 66, 58, 57, 49	הוֹרְטִיוֹס 14-10
84, 74, 57, 41, 37	'אִמְנוֹת הַפִּיּוֹט' 88, 84, 77, 44, 15, 14
85	שֵׁם 16-15; זְמַן חֵיבוּר 18-16; סוּגָה 19-
65	21; חֲלוּקָה 25-23
58, 45, 29	'אִפּוֹדוֹת' 16, 14
66, 35	'מִכְתָּבִים' 21, 19, 18, 16, 14
35, 74	'שִׁיר יוֹבֵל' 16, 14, 13
61, 74	'שִׁיחוֹת' (סִטִּירוֹת) 47, 21, 20, 19, 18, 14
53	84-83
60	'שִׁירִים' 87, 18, 16, 14
58	הֶלִיקוֹן 76, 38
44	הֶלֶנָּה 60, 58
55-54, 32, 31	הֶלְנִיסְטִים, סוֹפְרִים 79, 63, 22
85, 41	הֶלְנִיסְטִית
46, 29	בִּיקוֹרֵת 22
63	סִפְרוֹת 80, 22
58, 57, 56, 54, 53, 36, 31, 24	תְּקוּפָה 81, 74, 73, 72, 67, 61
71, 70, 69, 68, 67, 66, 65-63, 61, 60	הַמְנוֹן, הַמְנוֹנִים 85, 54
74, 73, 72	הַסִּדּוֹס 84
60, 59, 58, 57, 56, 55, 50, 33	'מַעֲשֵׂים וַיָּמִים' 85
11	'תְּאוֹגוֹנִידָה' 76
62	הֶרָה 80, 56
	הַשְּׂרָאָה 88, 77-75, 56

לְסַטְרִיגוֹנִים 60	'האחים' 57
לְקַסִּים 49	'האישה מאנדרוס' 62, 69
	'הסריס' 69
מבנה 23, 45, 49, 58-61	טרפה, ספוריוס, מיקיוס 18, 41, 83, 84
מגף 37, 54, 73	ידיד, ידידים 25, 42, 43, 45, 76, 85-87
מדיאה 32, 56	יוון 11, 22, 54, 59, 61
מוזה, מוזות 31, 33, 37, 41, 54, 75, 76, 85	יווני, יוונים 10, 15, 22, 23, 24, 30, 37
מוזיקה 24, 35, 41, 65-67, 82, 85	39, 44, 50, 51, 54, 55, 56, 57, 58, 59
מוכרי ספרים 17, 39, 80	61, 62, 63, 64, 69, 71, 72, 73, 74, 75
מוסיס 84	85, 79, 78, 84
מוקדון 11	יַמְבוֹס, יַמְבִּים, ראו משקל
מחול 36, 63, 68	יֶסוֹן 56
מחשבה 66	
מיומנות 23, 24, 44, 47, 49, 54, 70, 76, 77	
88, 83, 79	כוירילוס, יוס (מחזאי) 72, 73
מימנרמוס 53	כוירילוס, יוס (משורר) 40, 81
מימסיס 20	כישרון 12, 13, 21, 23, 24, 25, 38, 39, 41
מינְרוֹה 41, 83	44, 46, 48, 49, 54, 75, 76, 83, 88
מיסיה 54	כְּסָנוֹפּוֹן 78
מיקיוס, ראו טרפה	כריבדיס 33, 60
מיקנה 54	כרמס 31, 54
מיקנס 10, 12, 13, 50, 86	
מיתוס, מיתוסים 24, 56, 57, 58, 67, 80, 84	לְאוּקִיפּוֹס 75
85	לְדָה 60
מכונה 64	לודרים 48
'אל מן המכונה' 64	לונה 88
מכתבים ספרותיים 14, 16, 18, 19, 20, 21	לוקיליוס 53
מְלֶאָנֶר 33, 60	לוקרטיוס, 'על טבע היקום' 19, 49
מלנכוליה 77	לִטְיוֹם 39
מנוף 64	ליביה 80
מְנֶלְאוֹס 54	ליקיננס 38, 77
מְנַדְרוֹס, 'האחים' 57	ליוויס אַנְדְרוֹנִיקוֹס 10
מסך 61	לירה 53
מסכה 13, 21, 37, 73	למיה 38, 80

סופיסטים 65	מְסֵלָה 17, 40, 82
סוקרטיים, ספרים 38, 78	מצרים 56, 87
סוקרטס 69, 88	מקהלה 14, 24, 35, 37, 63, 64, 65, 67, 68
סטואית, אסכולה 78	72, 73, 74, 85
סטירה 48, 51	מקוריות 57-61
ספרותית 18	משפט 53, 80, 85
סטירי, סטיריים 14	לשון 50, 53, 57, 58, 69
סטירים 35, 36, 67-69	משקל, משקלים 16, 20, 23, 24, 25, 31, 37
מחזות 24, 36, 61, 65, 67-69	38, 52, 53, 70, 71, 85, 88
סילגוס, יוס 36, 69	דיסטיכון אלגי 53
סימו 36, 69	הקסמֶטֶר 14, 19, 20, 21, 25, 52
סימונידס 52, 81, 85	71
סיציליה 43	יַמְבוּס, יוס 14, 31, 36, 54, 70, 69
סנט 11	ספונדאוס 36, 70
סנטור, סנטורים 10, 38, 55, 64, 66, 83	פְּנַטְמֶטֶר 52
ספפו 14	
ספרד 80	נְאוֹפֶטוֹלֶמוֹס 22, 79
ספרות 10, 15, 17, 21, 22, 23, 24, 44, 45	נבואה, נביאים 41, 85
46, 48, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 62	נבל 31, 35, 41, 53, 66
64, 70, 71, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 83	נומה פומפיליוס 16, 75
85, 88	ננו 53
ספרטני 85	נְפֶטוֹנוֹס 30, 52
סקילה 33, 60	נפשות פועלות 20, 24, 33-34, 38, 55, 56
סרדיניה 40, 82	61, 62-65, 74, 75, 78
סרוויוס טוליוס 80	
	סבינית, חווה 12, 13
עקיבות 24, 32, 46, 56, 57	סגנון 16, 20, 23, 24, 47, 48, 49, 55, 66
	67, 68
פאונים 36, 69	סדר 30, 50
פדואה 16	סודא 73
פולוקס 60	סְטוֹנוֹיֹס 10, 14
פוליפמוס, יוס 60	'על אנשי שם' 10
פומפיוס 18, 83	סופוקלס 9, 63, 64
פורום 36	'אדיפוס המלך' 65

ציור 23, 25, 29, 40, 44, 45, 46, 47, 48,	פורפיריון 16, 17, 22, 72-73
82, 81, 66	פידרוס, 'משלים' 87
קדמוס, ז'וס 34, 63	פילודמוס 65
קדר, קדרות 29, 46-47, 54	פילומנה 63
קהל צופים 33, 34, 35, 39, 53, 54, 60, 61,	פילוסופיה 10, 14, 21, 24, 78, 88
62, 63, 64, 65, 66, 68, 70, 71, 74, 78,	פיליפי 11
80	פינדרוס 14, 85
קווינטיליאנוס	פיסונים 15, 16, 17, 19, 20, 29, 36, 45, 47,
'חינוך הנואם' 15	61, 75, 82, 83, 84
קווינטיליוס, ראו ורוס	פיתגוראית, אסכולה 65
קולופון 53	פיתיאס 36, 69
קומדיה 24, 31, 37, 48, 50, 52, 53, 54, 56,	פיתיים, משחקים 41, 84
60, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 71, 72,	פלאוטוס 30, 37, 50, 62, 69, 72
73, 74	פלאוס 31, 32, 55, 58
קולכיס 32, 56	פלוויוס 10
קונסול 17	פלוטרקוס
קורינתוס 55, 67, 77	'חיי ברוטוס' 11
קורתורנוס, ז'וס 54, 56, 73	'מורליה' 81, 87
קטו 30, 51	פלורוס 16
קטילוס 17, 53	פליאוס 67, 68
קינה 31, 53	פסיכוגיה 55
קיסר 11	פסל 29, 30, 49
קיקלוס אפי 58	פקיד אוצר 11, 12
קיקיליוס סטטיוס 30, 50	פרולוג 72
קיקלופים 33, 60	פרונומוס 68
קיקלי, משרור 33, 58, 59, 60	פרוס 53, 72
קיקרו 9, 10, 11, 17, 18, 19, 20, 71,	פרוקנה 34, 63
20	פרטינוס 67, 68
'מכתבים לאחיו קווינטוס' 20	פריאמוס, ז'וס 33, 59
'מכתבים לידידים' 18, 19, 83	פריזיום 22
'על הזקנה' 63	פריניכוס 72
'על הידידות' 86	פריס 58
'על הנואם' 76	פרשים 10, 11, 32, 38, 40, 55, 66, 69, 70,
'על שאילה באלים' 76	83, 80

73, 72, 68, 65, 64	קירקוס מקסימוס 48
שיר, שירים	קלָדְרוֹן 60
67 אודה	קליטמנסטרה 57
64 ביניים	קליינטים 12
הלל 85, 54	קלימכוס 53
יין 54, 31	קלינוס 53
משתה 54	קלפוס 75, 16
ניצחון 54	קלפורנים 75
תודה 53, 31	קנטריונים 10
שירה 9, 10, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21,	קנסור 83
22, 23, 25, 33, 37, 47, 52, 54, 69, 73,	קסטור 60
75, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86,	קסיוס 11
87, 88	קסקליוס 82, 40, 18-17
ימבית 52, 48	קָמוֹנָה 87, 18
לירית 83, 77, 54, 52, 22, 18, 14	קָתְגִים 50, 30
שלמות 23, 30, 44, 48, 49, 61, 65, 73, 78,	קתרוס 84, 66
79, 81	
	רגלים 55, 32
תאטרון 54, 56, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 70,	רומא 10, 11, 12, 13, 50, 53, 54, 55, 57,
73, 81	61, 62, 65, 66, 68, 69, 76, 81, 82, 83
תבאי 32, 41, 56, 63, 84, 85	רומאי, רומאים 17, 30, 32, 44, 51, 55, 56,
תדמית 12, 14	71, 75, 78, 79, 80, 84, 85
תָּטִיס 55, 58	רומי, רומיים 9, 10, 12, 15, 22, 24, 25, 37,
תיאָסְטָס 31, 54, 63	39, 46, 47, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58,
תיש (טרַגוֹס) 35, 67, 66	61, 63, 64, 65, 66, 68, 70, 71, 72, 74,
תָּלָס 88	76, 77, 78, 80, 82, 84
תְּמִיסְטִיוֹס 72	רטוריקה 21, 29, 59, 82, 85
תמציתיות 47, 79	ריין 29
תְּסֻלִיָּה 56	רייטי 73
תְּסַפִּיס 37, 68, 72-73	רנסנס 15, 82
תְּרַקִּי, תְּרַקִּים 88	
תְּרַקִּיָּה 75	שחקן, שחקנים 24, 31, 34, 37, 53, 55, 63,